

UGC (WRO), Pune

Summary of the minor Research Project

Title of the Minor Research project	:- 'Malhar Koli Tribe's Folk Songs In Shahapur Taluka: A Critical Study' (शहापूर तालुक्यातील मल्हार कोळी आदिवासी जमातीच्या लोकगीतांचा अभ्यास)
Name of the Principal Investigator	:- Mr. Mormare Ashok Khandu
Name of the College	:- Shivraj College, of Arts Commerce and D.S. Kadam Science College, Gadhinglaj, Dist. Kolhapur, Pin- 416502.
Date of Starting the Project	:- 1 Sept 2017.
Date of Completion of Project	:- 31 Aug 2019.

Summary Of The Project

1. Objectives

'शहापूर तालुक्यातील मल्हार कोळी आदिवासी जमातीच्या लोकगीतांचा अभ्यास' या विषयावरील लघुशोध प्रकल्पाच्या अनुषंगाने कोळी मल्हार आदिवासी जमातीच्या लोकजीवनामध्ये विविध सण, उत्सव, विधीप्रसंगी म्हटल्या जाणाऱ्या लोकगीतांचा अभ्यास करताना पुढील उद्दिष्टे (Objectives) नजरेसमोर ठेवून लघुशोध प्रकल्पाचे काम केलेले आहे

1. शहापूर तालुक्यातील कोळी मल्हार आदिवासी जमातीच्या लोकगीतांचे संकलन करून आदिवासी समाजाच्या सामाजिक, सांस्कृतिक आणि धार्मिक गोष्टींचा शोध घेतला आहे.
2. लोकगीतांच्या माध्यमातून लोकजीवन समजावून घेतले आहे.
3. मल्हार कोळी जमातीच्या लोकगीतांची वैशिष्ट्ये लक्षात घेतली आहेत.
4. मल्हार कोळी जमातीच्या लोकगीतांचा वाडमयीनदृष्टीने अभ्यास केला आहे.

5. लोकगीतांचे संकलन करून प्रत्यक्ष सादरी करणाचे ध्वनिमुद्रण, चित्रमुद्रण करून छायाचित्रे काढून आदिवासींचा सांस्कृतिक ठेवा जतन करण्याचा व त्या सामग्रीचा स्वतःच्या अभ्यासासाठी उपयोग करून ती संपूर्ण सामग्री इतरांनाही ही उपलब्ध करून दिली आहे.

2. Whether Objectives were achieved : **Yes**

ठाणे जिल्ह्यातील शहापूर तालुक्यात वास्तव्यास असणाऱ्या कोळी मल्हार आदिवासी जमातीचे लोक आपल्या कष्टप्रद जीवनामध्ये आनंद भरण्यासाठी विविध सण, उत्सव प्रसंगी लोकगीते गातात. ही सर्व लोकगीते मौखिक परंपरेतून चालत आलेली आहेत. या त्यांच्या लोकगीतातून त्यांच्या लोकसंस्कृतीचे दर्शन घडताना दिसते. या आदिवासी जमातीची लोकसंस्कृती ही त्यांच्या जीवनाचा एक भाग आहे. त्यामुळेच त्यातून आदिवासींच्या सामाजिक जाणिवा लक्षात घेता आल्या.

कोळी मल्हार आदिवासी जमातीमध्ये लोकगीतांच्या माध्यमातून विविध विधी साकारले जातात. या जमातीतील लग्नविधी लोकगीतांच्या सादरीकरणाशिवाय साकार होत नाहीत. ही लोकगीते धवलेरी महिला लग्नविधी साकारत असताना म्हणत असते. तसेच गौरीचा सण साजरा करत असतानाही विविध लोकगीते सादर केली जातात. या लोकगीतांतून कोळी मल्हार आदिवासी जमातीच्या लोकजीवनाचे विविध पैलू दिसून येतात.

कोळी मल्हार जमातीची सण, उत्सव प्रसंगी म्हटली जाणारी ही लोकगीते मौखिक परंपरने चालत आलेली आहेत. ही लोकगीते लिखित स्वरूपात आढळत नाहीत. ही लोकगीते त्यांच्या लोकसंस्कृतीचा आरसा आहेत. त्यामधून लोकजीवनाचे प्रतिबिंब उमटताना दिसते.

कोळी मल्हार आदिवासी जमातीमध्ये पूर्वापार परंपरेनुसार रुजलेल्या लोकगीतांमधून जसा लोकसंस्कृतीचा झरा अखंड वाहताना दिसतो. त्याच बरोबर या लोकगीत परंपरेतून कोळी मल्हार आदिवासी जमातीच्या बोली भाषेची विविध रूपे आपणास दृष्टीस पडतात. म्हणजेच ही लोकगीते आदिवासी जमातीचे वैभव आहे. असे आपणास म्हणता येते. तसेच ही लोकगीते कोळी मल्हार आदिवासी जमातीच्या लोकसंस्कृतीचे वेगळेपण मांडतात.

कोळी मल्हार आदिवासी जमातीची विविध लोकगीते ही स्त्रिया एकत्र येऊन म्हणतात. विविध सणांच्या वेळी नृत्याच्या वेळी या आदिवासी समाजाचे स्त्री पुरुष एकत्र आनंदाने लोकगीते गातात व नाच करतात. अशा प्रकारे लोकगीताचे सादरीकरण करून ते स्त्री पुरुष समानता, समूहभाव,

मानवतावाद, एकसंघता या वैश्विक मूल्यांची ते नैसर्गिकरित्या जपणूक करताना दिसतात. आज जगाला यासारख्या नैसर्गिक जाणिवांची, मूल्यांची गरज आहे. ती गरज या लोकगीतांच्या संकलनातून, जतनातून व संशोधनातून काही प्रमाणात भागेल असे मला वाटते.

3. Achievement From the Project :

‘शहापूर तालुक्यातील कोळी मल्हार आदिवासी जमातीच्या लोकगीतांचा अभ्यास’ या विषयावरील लघुशोध प्रकल्पाचा अभ्यास केला असता आदिवासी लोकजीवनाचा अगदी जवळून व प्रत्यक्षात अनुभव घेता आला. लघुशोध प्रकल्पासाठी संशोधन साहित्य गोळा करताना या आदिवासी समाजाच्या लोकांचा अगदी जवळून सहवास लाभला. सुरुवातीला लोकगीते संकलन करित असताना त्यांचा प्रतिसाद कमी जाणवला. पण ओळख वाढल्यानंतर त्यांनी अधिक प्रतिसाद दिला. त्यामुळे आदिवासी संस्कृतीचा अगदी जवळून अनुभव घेता आला. त्यांच्या संस्कृतीतील अंतर्गत बाबींची जाणीव करून घेता आली. त्यांच्या विविध विधींप्रसंगी बोलवून या आदिवासी बांधवांनी मला लोकगीतांचे संकलन करण्यास मोठी मदत केली. त्यामुळे कोळी मल्हार जमातीमध्ये विविध सण, उत्सव प्रसंगी म्हटली जाणारी लोकगीते व्यवस्थित संकलित करता आली. त्यांचा अभ्यास करता आला. त्यातूनच या आदिवासींच्या लोकजीवनाचे विविध पैलू लक्षात घेता आले. त्यांची जीवन जगण्याची विशिष्ट रीत लक्षात घेतली असता ते जीवनाकडे नेहमी होकारात्मक दृष्टीने पाहतात. जीवनामध्ये आनंद निर्माण करण्याचा प्रयत्न करत असतात. हे त्यांच्या नाचगाण्यातील प्रत्यक्ष सहभागातून लक्षात येते.

कोळी मल्हार आदिवासी जमातीच्या लोकगीतांच्या संकलनातून व अभ्यासातून त्यांच्या बोली भाषेचे भावसौंदर्य लक्षात घेता आले.

4. Summary of the Finding :

कोळी मल्हार आदिवासी जमातीच्या लोकगीतांचा सविस्तर व विश्लेषणात्मक अभ्यास केला असता विविध प्रकारचे निष्कर्ष मला हाती लागले आहेत.

१. लोकसाहित्याचा विविध पातळीवर आज अभ्यास होत आहे. त्यातल्या त्यात लोकगीतांचा अधिक होताना दिसतो.
२. मौखिक पातळीवरील लोकसाहित्याचा शास्त्रीय दृष्टीने होत आहे.

३. लोकगीतांतून त्यात्या समाजाचे वेगळेपण दिसून येते. त्यामधून त्या समाजातील चालीरीती, सण, उत्सव, देवदेवता, विविध विधी या सर्व घटकांचे प्रतिबिंब उमटताना दिसते.
४. ठाणे जिल्ह्यातील शहापूर तालुक्यातील कोळी मल्हार लोकगीतांचा लघुशोध प्रकल्पानुषंगाने अभ्यास करित असताना मौखिक रुपाने चालत आलेल्या लोकवाडमयाचे अधिक दर्शन घडते. लिखित वाडमयाचा अभाव अधिक जाणवला.
५. कोळी मल्हार आदिवासीची लोकगीतांतून धार्मिकता दिसून येते. म्हणजेच ती धार्मिक विधींशी निगडित असलेली दिसतात. कणसरी, धनतरी, नारनदेव, वाघोबा, गावदेव, हिरवादेव, सूर्यदेव, हिमाय इत्यादी दैवतांचे वर्णन विविध लोकगीतांतून येते. या दैवतांना कोळी मल्हार आदिवासी लोकगीतांत अधिक महत्त्व आहे. त्यामुळे या दैवतांची पूजा विविध लोकगीतांतून केलेली पाहावयास मिळते. लग्नविधीवेळी या दैवतांची लोकगीतांतून पूजा केलेली दिसते.
६. कोळी मल्हार आदिवासींच्या लोकगीतातून सण, उत्सव, त्यांच्या धार्मिक भावना, त्याचा जीवन व्यवहार, त्यांचे आचार विचार, नीतितत्त्व यांचे दर्शन घडते.
७. कोळी मल्हार आदिवासींच्या लोकगीतातून निसर्ग जाणवांना अधिक जपलेले दिसते.
८. कोळी मल्हार आदिवासींच्या लोकगीतातून देवांच्या कोपाचा विचार व्यक्त होतो. त्यासाठी देवाची पूजा अधिकप्रमाणात केली जाते.
९. कोळी मल्हार आदिवासींच्या मनात या दैवतांबद्दल कमालीची भीती आहे, म्हणूनच देवांचा कोप आपल्यावर होऊ नये. यासाठी या देवांची पूजा लोकगीतातून साकारली जाते.
१०. कोळी मल्हार आदिवासींच्या लोकगीतातून लोकजीवनातील पारंपरिक खेळाचा विचार व्यक्त होताना दिसतो.
११. कोळी मल्हार आदिवासींच्या लोकगीतातून दागदागिन्यांचा संदर्भ येतो.
१२. कोळी मल्हार आदिवासींच्या लोकगीतातून विनोदाचे दर्शन घडते.
१३. कोळी मल्हार आदिवासींच्या लोकगीतातून स्त्री जाणवांचा विचार व्यक्त होतो.
१४. समूहभाव, मानवतावाद, स्त्री पुरुष समानता या मूल्यांची जोपासना होताना दिसते.
१५. कोळी मल्हार आदिवासींच्या लोकगीतातून विविध विधी साकारले दिसतात.
१६. कोळी मल्हार आदिवासींची लोकगीते आणि त्यांचे जीवन यांचा एक अनुबंध असल्याचे दिसते.

१७. कोळी मल्हार आदिवासींच्या लोकगीतातून उपदेशाचे दर्शन घडते.

१८. कोळी मल्हार आदिवासींच्या लोकगीतातून कोळी मल्हार आदिवासींच्या स्वतंत्र बोलीचे दर्शन घडते.

5. Contribution to the Society :

भारत विविधतेने नटलेला देश आहे. त्यामध्ये विविध धर्म, जाती—जमाती, संस्कृती, भाषा यांचा आपणास समावेश करता येतो. त्यातल्या त्यात विविध आदिवासी जमातींचा विचार केला असता प्रत्येक आदिवासी जमातीची आपली स्वतंत्र लोकसंस्कृती असलेली पाहावयास मिळते. ही लोकसंस्कृती पूर्वापार परंपरेनुसार एका पिढीकडून दुसऱ्या पिढी पर्यंत मौखिकदृष्ट्या चालत आलेली आहे. प्रत्येकजण आपल्या संस्कृतीचे जतन आपल्यापरीने करण्याचा प्रयत्न करताना दिसतो आहे. परंतु जागतिकीकरणामुळे आदिवासी समाजाच्या धारणा बदलू लागल्या आहेत. आजपर्यंत जल, जंगल आणि जमीन ही आमची संपत्ती आहे. अशा भावनेने आदिवासी समाज जीवन जगत होता. परंतु अलिकडे जल, जंगल आणि जमीन आदिवासींचे राहिले नाहीत. कारण जंगल संपत्तीचे रक्षण करण्याच्या नावाखाली आदिवासी समाजाला जंगलातील पाने, फळे, कंदमुळे गोळा करू दिली जात नाहीत. त्यामुळे उदरनिर्वाहासाठी आदिवासी समाजाला शहराकडे जावे लागत आहे. परिणामी तो आपल्या संस्कृतीपासून दूर जावू लागला आहे. त्यामुळे त्याची लोकसंस्कृती लोप पावत आहे. ही लोकसंस्कृती लोप पावली तर आदिवासी समाजाचे अस्तित्त्वच नष्ट झाल्याशिवाय राहणार नाही. ही लोप पावणारी लोकसंस्कृती या लघुशोध प्रकल्पाच्या माध्यमातून काही प्रमाणात जतन होईल. आदिवासी लोकसंस्कृतीचा संशोधनात्मक दृष्टीने अभ्यास करणे म्हणजे आदिवासी समाजाला नवसंजिवनी दिल्यासारखेच आहे. त्याचबरोबर नवीन संशोधकांना संशोधनासाठी या लघुशोध प्रकल्प लेखनाचा चांगला उपयोग होईल असे वाटते.

Final Project Of Work Done :

प्रस्तुत लघुशोध प्रबंध एकूण आठ प्रकरणांमध्ये विभागला गेला आहे. शेवटी आठव्या प्रकरणामध्ये उपसंहार दिला आहे.

प्रकरण पहिले : 'लोकसाहित्य: स्वरूप व संशोधन'

प्रस्तुत प्रकरणामध्ये 'शहापूर तालुक्यातील कोळी मल्हार आदिवासी जमातीच्या लोकगीतांचा अभ्यास' या विषयानुषंगाने विषय प्रवेशाची चर्चा केली आहे. त्यानंतर संशोधन विषयाची मर्यादा, संशोधनाची उद्दिष्टे,

संशोधनाची पद्धती, संशोधनाची साधनसामुग्रीची निवड, प्रकल्प अध्ययनातील अडचणी, अध्ययनाचे क्षेत्र, लोकसाहित्य संकल्पना, लोकसाहित्य म्हणजे काय? लोकसाहित्याचे स्वरूप, कोळी मल्हार आदिवासी जमातीच्या लोकगीतांच्या संशोधनाची आवश्यकता या विविध घटकांची सविस्तर चर्चा केली आहे.

प्रकरण दुसरे : 'कोळी मल्हार जमातीचा इतिहास व लोकजीवन'

प्रस्तुत प्रकरणामध्ये आदिवासी जमातीच्या ऐतिहासिक पार्श्वभूमीचा विचार मांडला आहे. त्यानंतर आदिवासी जमातीच्या संबंधीचे दृष्टिकोण, आदिवासी कोण? आदिवासी समाजाची वैशिष्ट्ये कोणती आहेत? महाराष्ट्रात किती आदिवासी जमाती आहेत? कोळी मल्हार आदिवासी जमातीची उत्पत्ती, शहापूर तालुका इतिहास व भौगोलिक स्थिती, शहापूर तालुक्यातील 'कोळी मल्हार' जमातीचे लोकजीवन व लोकसंस्कृती या घटकांना विचारात घेऊन सविस्तर चर्चा केली आहे.

प्रकरण तिसरे 'कोळी मल्हार जमातीचा लोकगीतांचे स्वरूप व वर्गीकरण'

प्रस्तुत प्रकरणामध्ये कोळी मल्हार आदिवासी जमातीच्या लोकगीतांचे स्वरूप लक्षात घेताना संकलित लोकगीतांचे वर्गीकरण केले आहे. त्यामध्ये सणांच्या गीतांमध्ये नागपंचमी व गौरीची लोकगीते लक्षात घेतली आहेत. विधीगीतांमध्ये लग्नविधीचा विचार करून लग्नविधीमध्ये साकारले जाणारे विविध विधी व त्या विधीप्रंगी म्हटली जाणारी विविध लोकगीते यांचा सविस्तर विचार केला आहे. त्याचबरोबर कोळी मल्हार आदिवासी जमातीमध्ये रुजलेली विविध देवदेवता विषयक लोकगीते, स्त्री जाणिव्या व्यक्त करणारी लोकगीते, थट्टा, मस्करी करणारी लोकगीते, नातेसंबंध दृढ करणारी लोकगीते, बायांची लोकगीते इत्यादी लोकगीते संकलित करून विचारात घेतली आहेत.

प्रकरण चौथे :- 'कोळी मल्हार जमातीच्या लोकगीतांतील समाज प्रबोधन'

प्रस्तुत प्रकरणामध्ये कोळी मल्हार आदिवासींच्या संकलित लोकगीतांमधून व्यक्त होणाऱ्या विविध जाणिवांचा विचार मांडला आहे. त्याचबरोबर कोळी मल्हार आदिवासींच्या लोकगीतांतील आदिवासी जमातीचे सामाजिक परिवर्तन व्हावे, या अनुषंगाने काही लोकगीतांमधून व्यक्त झालेला प्रबोधनाचा विचार लक्षात घेतला आहे.

प्रकरण पाचवे :- कोळी मल्हार आदिवासी जमातीच्या लोकगीतांचा वाडमयीन अभ्यास

प्रस्तुत प्रकरणामध्ये कोळी मल्हार आदिवासींच्या संकलित लोकगीतांचा वाडमयीन जाणिवेतून विचार मांडला आहे. हा विचार मांडत असताना लोकसाहित्य आणि साहित्य यांच्यामधील संबंध, कोळी मल्हार आदिवासी जमातीच्या लोकगीतांमधील वाडमयीन विशेष, लोकगीतातील कल्पनासौंदर्य, प्रतिमासृष्टी त्याचबरोबर या लोकगीतांमधून प्रकट होणाऱ्या नवरसांचा विचार लक्षात घेतला आहे. तसेच लोकगीतातील भाषेच्या स्वरूपाचा विचार केला आहे.

प्रकरण सहावे लोकगीतांच्या अभ्यासाअंती झालेले आकलन (निष्कर्ष)

प्रस्तुत प्रकरणामध्ये 'शहापूर तालुक्यातील कोळी मल्हार आदिवासी जमातीच्या लोकगीतांचा अभ्यास' या लघुशोध प्रकल्पाच्या अनुषंगाने संकलित केलेल्या विविध लोकगांताचा विविध प्रकरणांच्या माध्यमातून सविस्तर व संशोधनात्मक अभ्यास केला असता हाती आलेल्या निष्कर्षांची मांडणी केली आहे.

प्रकरण सातवे : उपसंहार

प्रस्तुत प्रकरणामध्ये 'शहापूर तालुक्यातील कोळी मल्हार आदिवासी जमातीच्या लोकगीतांचा अभ्यास' या लघुशोध प्रकल्पाच्या अनुषंगाने अभ्यासलेल्या विविध प्रकरणांचा गोषवारा मांडला आहे.